

Socinus Faustus, mint uttörő.

Ezen a címen jelent meg egy komoly és értékes tanulmány a *Hibbert Journal* 1935 évi júliusi számában E. M. Wilbur, az egyetemes unitárius történelem ma legnagyobb és legkiválóbb buvárától. Már ez a körülmény, hogy a tanulmány szerzője Wilbur, felhívja a figyelmünket, de az ardeali unitáriust föltétlenül érdekli már a Socinus Faustus személye is. Igaz, hogy a Dávid Ferencsel való vitáját vagy helyesebben megbeszéléseit az ardeali unitárius történetirók nem egyformán értékelik. Jakab Elek és Kanyaró Ferenc a Dávid Ferenc elleni küzdelemben csaknem olyan bűnösnek mondja, mint Blandratát. Kénosi Tózsér János, Uzoni Fosztó, Szentábrahámi Mihály, Aranyos Rákosi Székely Sándor, Dr. Borbély István, Ferenc József s utóbb Vári Albert is az átdolgozott *Unitárius Kis Tükörben* Socinus Faustust nem állítják be rossz színben, mert Socinus Faustus a maga meggyőződésére akarta vinni Dávid Ferencet, s mikor ez nem sikerült, elutazott Lengyelországba, anélkül, hogy Dávid Ferencnek ártott volna. Sőt bizonyos adatunk van róla, hogy Dávid Ferenc fiát Lengyelországban segítette. Wilbur is ezen az állásponton van, amint a „*Mi unitárius örökségünk*“ című, jeles művében is kifejtette. Ebben a munkában nem is érinti ezt a kérdést, de a mi álláspontunk leszögezése végett meg kellett ezt a tényt is emlitenünk. Minket tehát kiválóan érdekel a Socinus Faustusról való tanulmány, mert az ardeali unitarizmusnak a lengyel sociniánizmussal sok érintkezése volt s a lengyelekből sokan be is olvadtak a mi egyházunkba. Azonban, amint a tanulmány mondja, érdekelnie kell minket a Socinus Faustus sorsának azért is, mert közeledik (1939) születésének 400-ik évfordulója, s habár a vallás, amelyet az ő nevéről neveztek el s amelynek tényleg ő adta meg a formát a kialakulás szempontjából, ma már akár mint teológiai rendszer, akár mint vallási mozgalom, elavultnak tekinthető, mégis megérdemli a figyelmünket. Hiszen Socinus könyvei, különösen a socinianizmus szimbolikus könyve: *A Rakowi Káté*, legalább is kétszáz

évig foglalkoztatta az elméket s amint később látni fogjuk, hatása ma is megállapítható Európa és Amerika vallási mozgalmaiban.

Hadd kövessük azonban a Wilbur tanulmányát. Először élete történetével kezdi, ami a mi irodalmunkban nem ismeretlen, de azért mi is egészen röviden ezen a nyomon megyünk, hogy munkásságát megfigyelhessük. Socinus Faustus 1539-ben Sienában patriciusi családból született. Ősei négy nemzedéken keresztül kiváló jogászok voltak, többen egyetemi tanárok; anyai ágon rokonságban volt Piccolominival, II. és III. Pius pápával. Atyját korán elveszítette s ezért tanulmányait félbeszakította; a joghoz nem volt kedve s ezért is hagyta félbe tanulmányait, inkább érdekelte a költészet, érdeklődött a humanista mozgalom iránt. Tanulmányai azonban teljesen világiak voltak. Később ugyanis egyes rokonai útján megismerkedett a Luther tanításaival, majd pedig nagybátyjának, Socinus Laeliusnak halála után a nagybátyja hagyatékában, ennek iratait megtalálván, a reformációnak lesz hive s a Biblia tanulmányozásához fog. Egyelőre azonban Florencben, a Mediciek udvarában marad, ahol 12 esztendőt tölt el életéből. Az udvar léhaságai nem tudják lekötni komoly lelkét; itten írta meg első jeles teológiai művét *De auctoritate Sanctae Scripturae*, amelyet a katolikusok és protestánsok is egyformán kedvezően fogadtak.

Lélemben sohasem volt katolikus, 1575-ben meggyőződéses protestáns lesz, elhagyja a hozzá nem illő udvari életet s Schweitznak Bazel nevű városában telepedik le. Itt három, vagy négy évet töltött a Biblia komoly tanulmányozásával. Itt írta meg, eredeti vitatkozó művét: *De Iesu Christo Salvatore*, amely nagy hírnevet szerzett neki. E mű hívta fel a Blandrata figyelmét rája s így hívta be Ardealba, hogy Dávid Ferencet más meggyőződésre bírja. Dávid Ferencet nem sikerülvén álláspontjának megnyernie, Ardealból Lengyelországba ment, ahol életének hátralevő 25 tevékeny esztendejét eltöltötte.

Lengyelországban már az antitrinitárius reformáció korán megindult, de benne különböző felfogások érvényesültek. Faustus lengyelül egyáltalán nem tudott, de azért otthonra talált, mert több olasz antitrinitárius Lengyelországban telepedett le. A különböző, szélsőséges és konzervatív álláspontú antitrinitáriusok között csak a vezér hiányzott, hogy a mozgalomnak egységes

irányt adhasson. Ez a vezér Socinus Faustus lett. Eleinte bizalmatlanul fogadták, mert nem írta alá a keresztelezés és alámerülés szükségességéről való tant s ezért nem engedték, hogy az úrvacsorával éljen. Az istentiszteleteken azonban jelen volt, a zsinatokon részt vett, a vitatkozásokon a lengyel unitáriusoknak hasznos tagja lett.

A lengyel antitrinitáriusokat, akiket akkor „Kisebb Reformált egyháznak“ neveztek, a protestánsok és katolikusok egyforma hevességgel támadták. Socinus Faustus nagy bibliai ismerete, kiválóan nemes, türelmes vitakozási módora nagy hasznára volt a lengyel antitrinitárizmusnak. A jézsuiták azonban gyűlöletessé tették a nevét, a helyzete veszedelmes kezdett lenni. Mint tudós visszavonult életet élt, hogy elkerülje a föltűnést. Azonban 1594-ben egy fenhéjázó katona felismerte az uton és durván bántalmazta „ariánussága“ miatt. Négy évvel később pedig az egyetemi hallgatóknak egy vad csoportja áldozócsütörtökön megrohanta a lakásában, betegen megverte, ruhátlanul kihuzta a házból, a piacra vitte, ahol a könyveiből és értékes irataiból örömtűzet gyújtottak s meg is akarták égetni, még inkább a vízbe akarták dobni. A folyó felé vivő uton azonban egyik egyetemi tanár segítségére jött és megszabadította Socinust. Másnap kora reggel azonban kitiltották Rakówból, ahova sohasem tért többet vissza. Egy nemes ember Luclawice nevű faluban szívesen fogadta s itt töltötte a vagyonától és egészségétől megfosztott reformátor életének hátralevő részét, amely csaknem olyan tragikus volt, mint a Dávid Ferenc élete. Meghalt 1604-ben s ebben a Kárpátok oldalán lévő faluban van is eltemetve, mely őt kebelébe fogadta, midőn máshonnan küldözték.

A 16. századi reformáció, az egyházi szellemre, gyakorlatra, a kérdések fontosságára föltétlenül nagy befolyást gyakorolt, de a teológiára, mint olyanra, nem gyakorolt gyökeres befolyást. Inkább az életben idézett elő változást és nem a gondolkozásban. A vezető reformátorok a Biblia egyedüli tekintélyéhez tértek vissza, de csakhamar elfogadták az őskeresztény hagyományoknak egy részét. Ezért a reformáció orthodox tanai a hitjavítás előtti tanok alakját mutatják s jórészt azok is. Voltak azonban bátor reformátorok, akik teljesen visszamentek az ős forrásig, akik nem fogadták el a niceai és athanasiusi hitvallást, hanem egyedül a Bibliát, különösen pedig az ujszövetséget fogadták el a vallási tekintély for-

rásának. Egyetlen hagyományt fogadtak el, az Apostoli hitvallást, de azt is annyira alátámasztották bibliai alappal, hogy azt bátran tarthatjuk a Bibliából, különösen az ujszövetségből származottnak.

Ezen gyökeres reformációnak egyik legkiválóbb és eredményeiben is legsikeresebb munkása Socinus Faustus volt. Az övé az a dicsőség, hogy a hagyományok érintése nélkül egy teológiai rendszert tudott létesíteni. Kétségtelen, hogy a korai ujrakeresztelő reformátorok hatottak Socinusra, de ő ezen hatások ellenére is önállóan alkotta meg rendszerét. Ezen álláspont megállapítható már korábban megjelent s általunk is említett két művében: *De auctoritate Sanctae Scripturae* és *De Iesu Christo Servatore*-ban. Az első műben ezt a kérdést veti fel, hogy miféle alapja van annak, hogy a keresztények a Bibliát, mint hitelt érdemlő tekinytélyt fogadják el? Erre a kérdésre adott felelete sokáig a kérdés klasszikus megoldása volt. A másik művében még eredetibb álláspontot foglalt el. Az általánosan elfogadott azon elvek helyett, hogy Jézus halálával, vére hullásával helyettes elégtételt adott s kiengesztelte a jogos isteni haragot, *Jézus követésének* a fontosságát hangsúlyozta ki, mint ami elengedhetlen föltétele az üdvösségnek. Ezzel az erkölcsi szempontokat hangsúlyozta ki. Mikor ez a gondolat Hollandiába jutott, csaknem egy teljes századig termékeny vitát eredményezett. Socinus Faustus teológiai rendszerét a legvilágosabban a Rakowi kátéban szemlélhetjük, amely munkát ugyan 1604-ben bekövetkezett halála miatt nem fejezhetett be, de tanítványai egészen az ő szellemében befejezték s a halálát követő évben lengyel nyelven ki is adták. Később többször kiadták latin, német, holland és angol nyelven s átdolgozott formában magyar nyelven is (1632). Magyar nyelven van kéziratban maradt fordítása is ismeretlen fordítótól¹.

A Rakowi káté a Wilbur rövid jellemzése alapján a következőkben egyik legjelentősebb műve a teológiai irodalomnak:

„Ahelyett, amint Luther tette, hogy a Krisztusban való hitet, vagy amint Kálvin tette, az Isten végtelen hatalmát tette volna a vallás leglényegesebb alkotórészének, az örök élet elnyerésének kérdését állítja az érdeklődés középpontjába és a keresztény vallást úgy határozza meg, mint Istentől és a Krisztustól kijelentett utat az

¹ Cluji Unitárius Kollegium nagy könyvtárában „Keresztény tudomány” címen.

örök élet elnyerésére. A természeténél fogva halandó ember az örök életet csak az Isten és a Krisztus ismerete által nyerheti meg; ha ezen ismeret nem helyes, az üdvösség kockáztatva van. Ezért szükséges a helyes ismeret, nevezetesen, hogy Isten egy, nem három személyben, hogy Krisztus lényegében inkább ember, mint Isten, ámbár csodálatos módon született és később isteni erővel ruháztatott fel és imádásra méltó, mint alárendelt isteni lény. Az ő feltámadása biztosítja a keresztényeket, hogyha követik az ő tanításait, felfognak támadni a halálból és elérik a kívánt célt. Minden álláspontot megfelelő szentírásbeli helyekkel támogat, amit mint a tekintély végső álláspontját fogadja el, és a józan észnek is az ő magyarázata szerint mindig megfelel“.

A többi protestáns kátéktól eltérően ez a rendszer nem deduktív, hanem induktív módszerrel dolgozik s tényleg nemcsak a a háromság és egység kérdésére terjed ki, hanem minden más kérdésre is, mint az eredendő bűn, az emberi természet teljes megromlása, eleve elrendelés, helyettes elégtétel, a hit által való megigazulás, örökké való büntetés s ezeket egyformán bibliaelleneseknek és a józan ésszel ellentmondónak találja. Rövidre fogva ez volt a teológiai rendszer, amely két teljes századig szálka volt egyfelől, másfelől pedig kovász újabb vallásos mozgalmak számára, amíg végül is más rendszerekbe beleolvadt.

Amit eddig mondtunk Socinusról, az lényegében nem új, legfőnnebb elfeledett és eléggé nem méltányolt. Wilbur rámutat oly munkaterére is, amely az ő idejében is csak Lengyelországban volt ismeretes, s amelyről eddigelé nagyon keveset, vagy éppen semmit sem mondott az egyházi irodalom: *Socinus társadalmi, szociológiai alapelveire* is. Most röviden ezzel foglalkozunk.

Lengyelországban hittanilag is, de általában világfelfogás szempontjából is nagy zavar volt, mikor Socinus odament. A hittani álláspontok körüli különböző szempontokról részletes tanulmányt írt Dr. Borbély István „A mai unitárius hitelvek kialakulásának története“ című művében,¹ a szociológiai szempontokat még nem tanulmányozta senki. Az antitrinitárizmus s általában a reformáció társadalmi kérdésekkel is foglalkozott, nem egyszer a szélsőséges oldalon is. Lengyelországban az antitrinitáriusok két egymással ellentétes párton állottak a társadalmi kérdéseket ille-

---

¹ Ker. Magv. 1923 - 24. 154-172 l. — 1-20 l.

tőleg, A litvániaiak egészen a konzervatív állásponton voltak, mert itt egy gazdag nemesi osztály állott a reformáció élén, de Kis-Lengyelországban, ahol más volt a helyzet, már a szélsőségesek álláspontja került fölü. A kislengyelországi reformáció hívei között bőségesen voltak olyanok, akik a mai radikálisok és bolsevisták közé is beillenének, akik az államrend, az adó, katonáskodás, eskü, halálbüntetés, stb. ellen foglaltak állást. Ezek ellen irta Paleolog Jakab (1581) *De magistratu Politico* című művét, mely a régi konzervatív álláspontnak a védelme s amely szerint a keresztény fegyvert viselhet, harcolhat, vagyont gyűjthet, hivatalt vállalhat, törvény előtt követelheti jogait, esküt tehet, stb.

Socinus álláspontja a középuton haladott. Ő valóban nem csak a hittani, hanem társadalmi kérdésben is a különböző irányokat egységre tudta juttatni. Az ő rábeszélő modora ezen a téren is érvényesült. Sociális elveit a következőkben foglalhatjuk össze: Mint a hittani elveit, társadalmi eszméit is szigorúan a szentírásra alapítja. Ő is fönntartja azt az elvet, hogy a keresztény nem ölhet, sem mint polgár, sem pedig mint katona, a *ius gladii* senki sem gyakorolhatja. Még a védelmi háboruban való részvétel sem egyeztethető össze a keresztény kötelességgel; nemcsak a rossznak való ellenállás van megtiltva, hanem a büntetés, vagy bosszúnak való ellenszegülés is. Még önvédelemből sem szabad ölni, sőt megsebesíteni sem. Ha valaki a bíróságnál az igazságtalanságok jóvátételét kéri is, a támadónak megbüntetését nem kívánhatja. Az adót meg kell fizetni, anélkül, hogy annak hova fordításáról érdeklődnénk, mert elsősorban a pácifistának érdeke, hogy a törvényeknek engedelmesséjék, a társadalmi rend fönnulljon. A társadalmi rend ellen való lázadást elítéli, szóval ellene mond minden anarchiának, erőszaknak; a békés evangéliumi haladásnak a híve. Egyéb társadalmi kérdésekben Socinus mérsékelt. Elismeri a tulajdon jogosultságát, de nem engedi meg a vagyonnak egyesek kezében való fölhalmozódását, a fényűzést a ruházatban és életmódban, nem kárhoztatja a mérsékelt vagyonszerzést, nem tiltja el teljesen a hivatalos esküt, sem a bíraskodást, sőt Pál apostol után teljesen nem itéli el a rabszolgaságot sem. Ezekben foglaljuk össze Wilbur után Socinus társadalmi elveit, melyekkel eddig az irodalom nem foglalkozott.

A tovább következő részben Wilbur Socinusnak hatásával foglalkozik. Socinus halála után kiadták Socinus műveit *Biblioteca*

Fratrum Polonorum című sorozatban is, amiáltal még jobban be-
lekerültek a közforgalomba. Európában az egyetemeken a tanárok,
tanulók, papok s mások is sokat foglalkoztak ezekkel a művekkel
s a hatásuk kétségtelen. Mosheim azt mondja, hogy a cripto-so-
ciniánizmusnak hatása megállapítható a német *Auffklärungban*,
befolyásolta a francia *Éclaircissementet*, a *jansenistákat* és a *port-
royalistákat*, sőt a jelenkor német, francia és sweizi szabadelvű
teológiában is a nyomai föllelhetők.

Mint elsősorban vallásos irányzat, a socinianizmus Hollan-
diában nyert otthont, hol a szellem türelmes volt s a mennoniták
felekezete meg éppen rokonszellemű volt. A mennoniták felekeze-
tét jó irányban befolyásolta s ezek közül sokan voltak, akik ki-
váló irodalmi munkásságot fejtettek ki, mely irodalmi munkásság
az angol vallásos szellemre is nagy hatással volt. Valóban az an-
gol unitárius szellemnek fölbresztésére a socinianizmus kiváló
befolyást gyakorolt, a régi árianusi irányzat teljesen átalakult s
utat nyitott a modern unitarizmus kifejlődése felé. Az angol szoci-
niánizmus pedig az amerikai szabad szellemre gyakorolt befolyást.
Ezenkívül azonban a konzervatív egyházban is volt sok szabad gon-
dolkozó, akiket szociniánizmussal vádoltak, amiből az látszik, hogy a
hatása oda is eljutott, ahol a rendszer és a hagyományos felfogás
a régi keresztényi alapokról nem tért le.

Hátra van még az a kérdés, hogy a Socinus munkásságá-
nak s általában a szociniánizmusnak megállapítsuk az értékét és
jelentőségét. Már Crellius, a kiüldözött lengyelek között legtovább
élő teologus megállapította volt, hogy a szociniánus név teljesen
feledésben menendő félben van, ma pedig senki sincsen, akit szo-
ciniánusnak hívnának. Ez így is van, mert a hollandok is más
nevet vettek fel, az angol Priestley már a 18. században fölvette,
az unitárius nevet, az amerikaik sohasem hívták magukat szocinia-
nusoknak, a név tehát, éppen mint az eszme beolvadt más moz-
galmakba. És mégis meg van a jelentősége és értéke, mert ha
egyes megállapításai ma már idejüket multák is, de azért a szo-
cinianizmusban vannak lényeges alapelvek, mélyebbek, mint a
teológiai elvek vagy teoriák, amelyekkel Socinus hozzájárult a
nyugati világ szellemi életének a fejlődéséhez. Három kiváló alap-
elvet állított fel: teljes szellemi szabadság a vallásban, az ész
teljes használata a vallásban és nemes türelem a vallásban. Soci-
nust ez a három fontos alapelv különbözteti meg a reformáció
idősebb és számban erősebb hajtásaitól.

Ami a vallásban való szabadságnak a kérdését illeti, ebben Socinus az antitrinitárius reformációval egyértelemben szakított minden dogmával, ami a Szentírással ellenkezett. Ő is állított fel hitrendszert, de olyat, amelyet a meggyőződése diktált s amelyet a Szentírásból igazolni tudott. Azonban a confessiót sohasem tették az ő utódai az egyházba való belépés föltételének.

Az ész használatára való meggyőződését Socinus az olasz humanizmusból örökölte, amelyen ő felnőtt. Akkor is, midőn a Bibliát legfőbb tekintélynek állította föl, okoskodik azon, mint egy ügyvéd, visszautasítja azokat a magyarázatokat, melyek az észnek ellentmondanak, sőt sokszor éppen erőszakolja, hogy a józan észnek megfeleljenek. A holland szociniánusok még merészebbek voltak, néha magát a Szentírást is alárendelték az ész birálatának, amikor a kettő között ellentmondást tapasztaltak.

Ami pedig a vallásos türelem gondolatát illeti, szintén egyike a legnemesebb gondolatoknak a vallási türelmetlenség századában.

Ennek a gondolatnak legelső kifejezését az ardeali unitárius reformációban találjuk, amely a szociniánizmus teljes kifejlődését csaknem egy fél századdal megelőzte.

A hollandiai szabadelvűek között is ez az elv nagy tiszteletben részesült a 17. és 18. században, míg a 19. és 20. század szabadelvűsége általánosan elismert és megbecsült elvvé tette. Sajnos, hogy a mai világban igen gyakran találkozunk olyan társadalmi terrorral, amely teljesen megfelel a régi teológiai gyűlölségnek és vallási üldözésnek.

Socinus Faustus munkássága tehát egyike a legjelentősebb reformátori munkásságnak. A vallási és társadalmi haladásnak valóban egyik legnagyobb tehetségű és áldozatos életű uttörő munkása volt. Sok gyűlöletben és félreértésben volt része, egyidőben csaknem egészen elfeledték és a sirja is csaknem jeltelenné vált. Az angol és amerikai unitáriusoknak hálás kegyelete azonban sirját megjelölte egy szép emlékkal, s munkásságát pedig nem engedi, hogy a feledés örök homálya befedje. Socinus munkássága az európai és amerikai szellemi életre termékenyen hatott és csak hálásak lehetünk Wilbur professzornak, hogy erre felhívta a világ figyelmét s az unitarizmus történelmének nagy küzdelmeit, nem méltányolt érdemeit, sok üldöztetését és szenvedéseit kikutatja és a világ ítélete elé állítja. *Benczédi Pál.*

Báró Jósika Miklós.

1836 tavaszán egy szerény kiállítású igénytelen kis könyv látott napvilágot. Szerzője egy ismeretlen ardeali fiatal ember volt, báró Jósika Miklós. Ez a könyv és a rajta levő évszám a művészi értelemben vett magyar regény megszületésének idejét jelzi. Az Abafi értékét hamar felismeri úgy az olvasóközönség, mint az irodalmi kritika és még ugyanabban az évben a magyar kritikai irodalom egyik legnagyobb tekintélye Szontágh Gusztáv ismertetésében a következő szavak kíséretében mutatja be a könyvet: „Uraim, le a kalapokkal! Egy művet van szerencsém bemutatni, mely körében elsődrendű, legjobb, mióta ez a nyelv zeng, illő, hogy azt tisztelettel fogadjuk.“

Ki volt ez az ismeretlen fiatal ember, aki a névtelenség homályából előlépve, egyszerre megnyerte a kritika és a közönség tetszését? Báró Jósika Miklós, az Abafi szerzője megett ekkor már egy élményekben gazdag fiatalság tapasztalatai állottak és most, amidőn egyszerre minden előzmény nélkül írói tudásának teljes fegyverzetében állott a közönség elé, mindenki figyelme feléje fordult. Az Abafi szerzőjét, báró Jósika Miklóst, Ardeal adta a magyar irodalomnak. Turdán született 1794 április 28-án. Családja egyike Ardeal legrégibb főnemesi családjainak. A Jósikák leányágon a Báthoriakkal tartottak rokonságot. Ifjusága javarésze Ófenesen telt el, ebben a Clujtól alig néhány kilométernyire fekvő havasalji falucskában, a család ősi kastélyában, amely mint Jósika írja: „régí lőrésekkel ellátott, inkább zárdához, mint kastélyhoz hasonlító regényes vár volt“. Anyját korán elveszti, alig 3 éves, amikor 4 testvérével együtt árvaságra jut. Rokonai nevelik fel becsületesen, de anyai szeretet nélkül. Kora gyerekségét a legkülönbözőbb rokonoknál tölti el és így akaratlanul már ekkor megismeri szűkebb hazáját, Ardealt. Apja művelt ember, kitűnő társalgó, aki már író barátokkal, a századvégi Ardeal fordító író intellektuelleivel tart fenn meleg kapcsolatokat. A fiatal Jósika figyelmét egyelőre nem a könyvek kölik le, hanem a va-